

TERITORIJALNI IDENTITET: IZMEĐU LOKALNOG I GLOBALNOG²

Territorial identity: between local and global

ABSTRACT Paper takes a territory as a social construct and relational concept, according to which a society is seen as being in a constant process of deterritorialization and reterritorialization. First part of the paper focuses on transformation of territorial identity of individuals, from identity of island towards identity based on selective association of various territorial levels, or from old to new localism. Second part of the paper connects dimensions of territorial identity with the concepts of new regionalism and glocalism, which are related to local-global dichotomy, and issues on local development based on endogenous resources within the global context. The main arguments are driven at the conceptual level, but both parts of the paper also rely on empirical insights from the research „Changes in basic structures of society in Serbia“, conducted by the Institute for Sociological Research, Faculty of Philosophy University of Belgrade, on the representative sample for citizens in Serbia (N=2557), in 2012. Empirical data illustrate that territorial identity of respondents has been profiled through selective association of different territorial levels. However, only half of respondents (44,7%) feel attached to any supranational territory, while such attachment is not considerably related to respondents' structural and value characteristics. Besides that, respondents show relatively low level of glocalism, which, in accordance to new regionalism, is taken as local actors' readiness for global connections through strategies based on locally specific resources.

KEY WORDS *territory, territorial identity, new regionalism, new localism, glocalism*

APSTRAKT U radu se pojam teritorije posmatra kao društveni konstrukt i relaciona kategorija, a društvo sagledava u stalnom procesu deterritorijalizacije i reteritorijalizacije. U prvom delu rada fokus je na transformaciji teritorijalnog identiteta pojedinaca, od identiteta ostrva ka identitetu zasnovanom na selektivnoj asocijaciji teritorijalnih nivoa, odnosno od starog ka novom lokalizmu. U drugom delu rada identitetska dimenzija teritorije povezuje se sa konceptom novog regionalizma odnosno glocalizma, koji podrazumeva prevazilaženje dihotomije lokalnog i

1 mipetrov@sbb.rs

2 Ovaj tekst je rezultat rada na projektu ISI FF u periodu 2011–214 godine: „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri“, kod Ministratsva prosvete i nauke Vlade Republike Srbije (broj projekta: 179035)

globalnog u smislu zasnivanja lokalnog razvoja na endogenim potencijalima teritorije (mesta) u globalnom kontekstu. Osim na konceptualnoj ravni rad se zasniva i na empirijskim podacima istraživanja „Promene osnovnih struktura srpskog društva“, Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, koje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku građana Srbije (N=2557), 2012. godine. Podaci ilustruju da se teritorijalni identitet građana Srbije profiliše kroz selektivno povezivanje različitih teritorijalnih nivoa (identitet ukrštanja). Ipak, tek polovina ispitanika (44,7%) oseća vezanost i za neki supranacionalni nivo, a takva vezanost nije značajnije povezana sa strukturnim i vrednosnim karakteristikama ispitanika. Pored toga, ispitanici pokazuju relativno nizak nivo glokalizma, koji se, u skladu sa postavkom novog regionalizma, smatra indikacijom spremnosti lokalnih aktera da se globalno povezuju kroz strategije zasnovane na lokalno specifičnim resursima.

KLJUČNE REČI *teritorija, teritorijalni identitet, novi regionalizam, novi lokalizam, glokalizam*

Uvod: teritorijalnost i identitet

Teritorijalnost društva se dugo poistovećivala sa teritorijalnošću države kao relativno nepromenjive karakteristike modernosti. Takav pristup povezuje se sa uticajem Veberove definicije moderne države kao „ljudske zajednice koja (uspešno) polaže pravo na monopol legitimne upotrebe fizičke sile unutar date teritorije“ (Weber 1946:78, navedeno prema Brenner 2004). Iako Veber nije posebno problematizovao pojam teritorijalnosti, smatra se da je doprineo tzv. „teritorijalnoj zamci“ ili „prostornoj amneziji“ u kojoj su se našle društvene nauke u 19. i 20. veku, a koja postavlja državu kao statični bezvremeni teritorijalni kontejner unutar koga se odvijaju ekonomski i politički procesi (Brenner 2004, Brenner et al. 2003, Swyngedouw 2004, Agnew 2000). Poslednjih decenija, tako nerefleksivni pristup shvatanju teritorijalnosti se menja. Debate o globalizaciji ukazuju na čitavu seriju pitanja koja se više ne mogu adekvatno uređivati politikom individualnih država. Nova tehnologija i internacionalna podela rada istovremeno afirmišu globalno kao arenu neposrednog kontakta, pre svega, ekonomskih aktera, i otkrivaju lokalno kao polje delanja koje nije u potpunosti posredovano politikom nacionalne države. Fizički prostor (teritorija), više se ne razumeva kao neutralna datost, već kao realni okvir socijalne akcije, koji je ujedno i njen produkt. Uviđa se dakle, da je teritorijalnost društveni konstrukt, mehanizam kojim se definišu granice društvenog prostora u fizičkom prostoru, u skladu sa ciljevima društvenih aktera, odnosno u očekivanju njihovih pozitivnih ishoda (Taylor 2003). Iz ove perspektive, jasno je da je teritorijalnost društvenog, političkog i ekonomskog života istorijski promenjiva kategorija, te da je društvo u stalnom procesu teritorijalizacije, odnosno deteritorijalizacije i reteritorijalizacije. Ni teritorijalna organizacija države nije fiksna, a kroz istorijski specifične strategije prostora državne institucije teže da se prilagode stalno promenjivim geoekonomskim i geopolitičkim uslovima u kojima delaju (Brenner et al. 2003, Taylor 2003, Keating 2003, Lacher 2006). Regulaciona teorija posebno naglašava

da su savremeni gradovi i države reteritorijalizovani u skladu sa novom rundom kapitalističke akumulacije,³ kojoj odgovara proces upravljanja (regulacije) na različitim prostornim nivoima (scales) (Swyngedouw 2000, 1997; Brenner 2004, 1999, Jessop 1997). Iako Brener ističe da se opsezi akumulacije kapitala nikada nisu potpuno podudarali sa organizacijom teritorijalne države, on naglašava da u sadašnjoj fazi dolazi do njihovog prilično radikalnog razdvajanja, kroz proces prenošenja obaveza i odgovornosti sa državnog na regionalni i lokalni nivo, ali i kroz promociju supranacionalnih nivoa regulacije, poput Evropske Unije (Brenner 1998, 2004). To utiče i na promene teritorijalnog identiteta pojedinaca, u pravcu slabljenja vezanosti za nacionalnu državu i jačanja vezanosti za neposrednu lokalnu sredinu, a potom i za supranacionalne i transnacionalne teritorijalne zajednice. Ovoj temi je posvećena analiza u prvom delu rada.

U drugom delu rada se pojam teritorijalnosti i identitetska dimenzija teritorije povezuju sa konceptom novog regionalizma. Pojam novog regionalizma reflektuje promenjenu poziciju lokalnog (gradova i regiona), koji više nisu primarno oslonjeni na nacionalne programe kolektivne potrošnje, već postaju preduzetnički agenti orijentisani ka zasnivanju lokalnog razvoja na povećanju resursa unutar svojih teritorijalnih nadležnosti, uz manju ili veću podršku države, ili drugih spoljnih aktera, po osnovu konkretnih razvojnih projekata (Gottdiener 1990, Mayer 1994, Petrović 2010, 2009, 2004). Međutim, ovde nije reč samo o naglašavanju specifičnih lokalnih, urbanih i regionalnih problema koji zahtevaju posebna rešenja, a ne standardizovane nacionalne strategije (kao u prethodnom periodu), već i o razvoju novih formi upravljanja kroz mreže i partnerstva između aktera na različitim teritorijalnim nivoima, sa znatno manjim, a u nekim projektima i bez neposrednog uključivanja nacionalnog nivoa (Lovering 1999, Jones 2001). To nije lak zadatak, imajući u vidu tzv. „ekološki paradoks“, jer i pored činjenice da je prostor društveni produkt, on je i strukturni okvir svake pojedinačne prakse ili interakcije, koji određuje habitus, anticipacije, ponašanje i mogućnosti socijalnih aktera (Lipeitz 2003, Keil, 2003). Takav zadatak pretpostavlja stratešku viziju lokalnih aktera u odnosu na pitanja šta mogu ili hoće sa lokalnim resursima, to jest, ko su, šta žele da budu, i kako žele da ih drugi vide (Horlings 2012, Lipeitz 2003). Otuda novi regionalizam postulira da identitetska dimenzija, odnosno razumevanje endogenih potencijala od strane lokalnih aktera, i njihova otvorenost za komunikaciju sa akterima na različitim teritorijalnim nivoima (od lokalnog do globalnog) jeste specifičan razvojni resurs.

3 Primena regulacione teorije na prostornu dimenziju nalazi uporište u Harvijevoj interpretaciji Marksove teze da je kapital inherentno orijentisan ka uklanjanju prostornih barijera cirkulacije, koji je Marks definisao kao proces poništavanja rostora kroz vreme. Naime, tendenciju kapitala ka ubrzanoj cirkulaciji Harvi naziva „vremensko-prostorna kompresija“, i tvdi da ona zapravo podrazumeva stalnu produkciju novih fiksnih prostornih konfiguracija (new spatial fix) (saobraćajne infrastrukture, komunikacija, regulativno-institucionalne infrastrukture), neophodnih da bi se prostor savladao, odnosno cirkulacija kapitala u prostoru ubrzala (Harvey 1985: 145). Moć koncentrisana na nekom teritorijalnom nivou značajno varira zavisno od toga ko kontroliše šta i na kom nivou (scale), a specifična strukturna konstelacija moći po teritorijalnim nivoima predstavlja privremeni socio-prostorni kompromis kojim se kanališu bazični društveni konflikti u određenom periodu razvoja kapitalizma (Swyngedouw 1997).

Pored konceptualnog nivoa, i u prvom i u drugom delu rada analiza se oslanja i na rezultate empirijskog istraživanja „Promene osnovnih struktura srpskog društva“, Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, koje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku građana Srbije (N=2557), u proleće 2012. godine.⁴ Na kraju, date su kratke zaključne napomene koje sumiraju osnovne teze rada.

Transformacija teritorijalnog identiteta: od identiteta ostrva ka selektivnoj asocijaciji teritorijalnih nivoa

U savremenom društvu identitet (i pojedinaca i kolektiva) je u stalnoj promeni, neki identitetski elementi se u potpunosti menjaju a neki se nadopunjuju drugim. U skladu sa prethodnim određenjem pojma teritorijalnosti, i simultanosti procesa deteritorijalizacije i reteritorijalizacije, u ovom radu fokus nije na pitanju da li je u savremenom društvu došlo do smanjenja značaja teritorijalnog identiteta (pojedinaca i kolektiviteta) već na transformaciji i rekonstrukciji značenja teritorijalnog identiteta (Harvey, 1993; Scholte, 1997).

Teritorijalni identitet pojedinca spada u kategoriju društvenog identiteta, kojim se određuju relacije sa širim društvom (u ovom slučaju, sa teritorijalnim entitetima). Identitet kao relacijski pojam obuhvata dve dimenzije: jedna naglašava sličnost sa drugima (prepoznavanje u društvenim grupama kojima pripadamo), dok druga ističe razliku u odnosu na druge, čime se društveni akter/subjekt smešta u neke odnose ali i definiše njihove granice. Dženkins upravo naglašava da je najveća razlika između individualnih i grupnih identiteta u tome što prvi naglašavaju različitost a drugi sličnost. Bitna je i razlika koju ovaj autor ističe između grupne (samo)identifikacije i društvene kategorizacije (kada je kolektivitet definisan od strane drugih). U prvom slučaju, kolektivni identiteti naglašavaju da su ljudi međusobno slični, šta imaju zajedničko (ponašanje, uslovi života, vrednosti, ciljevi) ili bar veruju da je tako, dakle, ovde postoji realna zajednica (čak iako se njeni članovi lično ne poznaju, mogu se prepoznati kao članovi grupe). U drugom slučaju grupa je definisana spolja, dakle, ne postoji nužno i grupna identifikacija, iako socijalna kategorizacija čini grupnu identifikaciju mogućom (Jenkins 1996: 86–89). Društvena kategorizacija je proces koji najeksplicitnije ukazuje da se društveni identitet stiče ili pripisuje unutar odnosa moći, jer samo oni koji raspolažu legitimnim autoritetom – proizašlim iz moći – mogu nametati vlastite definicije o sebi i o drugima (Bourdieu 1980: 63–72, navedeno prema Kalanj 2008). Društvena kategorizacija kreira imaginarne identitete ili imaginarne zajednice⁵ (poput nacije, Evropske

4 Reč je o potprojektu u okviru projekta „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri“, Ministarstva za prosvetu i nauku RS, u periodu 2011–2014.

5 Pojam imaginarne zajednice Anderson (1991) koristi da ukaže na nacionalne zajednice kao entitete koji imaju manje više fiksne granice i koji se održavaju kolektivnim institucijama kao što su zakonodavni, administrativni i obrazovni sistemi. Moderna država je svakako ključni posrednik u aktivnosti ovih institucija i koristi ih u upravljanju, stvarajući naturalizovane veze između ljudi i prostora, homogenizujući iskustvo i otklanjajući prepreke protoku kapitala, ljudi i robe (Paasi 2001).

Unije, ili regiona definisanih odozgo), a Dženkins ističe da je ona karakteristična osobenost konstrukcije identiteta za moderno doba.⁶ To je bitna konstatacija i za razumevanje transformacije teritorijalnog identiteta u kontekstu relacionog i multiskaslarnog shvatanja prostora, odnosno procesa definisanja prostornih granica, kao značajnog elementa identifikacije i društvene produkcije teritorija.

Društveni akteri definišu granice da bi uspostavili (kontrolisali) poželjnu socijalnu/prostornu distancu prema drugima. U savremenom društvu, međutim, ta potreba više nije primarno rezultat straha od nepoznatog i teritorijalnog zatvaranja, već je povezana sa konceptom trajektorija i tokova, koji omogućuju da se granice shvate propusnije, fluidnije, kao trenutci kada tokovi (i prostori u kojima se odvijaju za određeni period) postaju vidljivi i socijalno relevantni fenomeni. Dakle, i samo ocrtavanje granica se shvata kao specifična trajektorija (Brighenti, 2010: 61). Takav pristup doprinosi razumevanju teritorijalnog identiteta (pojedinaca i grupa) kao dinamičnog fenomena, odnosno napušta statično viđenje nacionalnog, regionalnog, lokalnog identiteta kao predeterminisanih i datih jednom za uvek (Mlinar and Štebe 2004).⁷

To znači i da se teritorijalni identitet sve ređe formira kroz frontalne separacije (identitet ostrva) a sve više kroz selektivno povezivanje različitih teritorijalnih nivoa (identitet ukrštanja) (Mlinar 1992, 1997), to jest, da različiti nivoi teritorijalnog identiteta nisu međusobno isključivi, što prati i pojava takozvane „višetruke lojalnosti“ (prema državi, EU, regionu, gradu) (Teune 1992). Ipak, treba imati u vidu da je proces identifikacije rezultat postepene socijalizacije, te da je identitet funkcija različitih ciklusa kolektivnog iskustva (Cifrić, Nikoden 2008). U tom smislu, uključivanje novih teritorijalnih nivoa u kompleks višestruke lojalnosti ne korespondira nužno uvođenju novih prostornih kategorija (poput EU ili administraitvno definisanih regiona), jer su fluktuacije u teritorijalnom identitetu grupa znatno sporije od fluktuacija u kategorizaciji prostora. Pored toga, višestruka lojalnost se može dovesti u pitanje kada zahtevi različitih teritorijalnih nivoa dođu u konflikt (Kaplan, 1999), a do porasta lojalnosti ka nižim teritorijalnim nivoima (nacionalni, regionalni, lokalni) dolazi kada postoji jak osećaj da se uticaji sa viših nivoa (supranacionalni, nacionalni) ne mogu kontrolisati (Castells, 1991).

U procesu multiplikacije teritorijalnog identiteta, vezanost za lokalni nivo se transformiše od starog ka novom lokalizmu. Ovu idealno tipsku distinkciju je definisao Strassoldo (Strassoldo 1992), ukazujući da stari lokalizam karakteriše vezanost za mesto koje se smatra „neminovnom i prirodnom“ (predeterminiranom i neupitnom), koja je orijentisana ka minimalnom broju kontakata sa spoljnim okruženjem i ka očuvanju zatvorenih granica, dok je vezanost za mesto u novom lokalizmu dobrovoljna i namerna (stvar izbora), praćena svešću o spoljnjem svetu i spremnošću na povezivanje sa njim (*ibid*: 46–47). Novi lokalizam, dakle,

6 Bauman smatra da se pitanje identiteta moglo pojaviti kao nedovršeni zadatak sa modernom nacionalnom državom, koja je stvorila uslove za razvoj imaginarnog identiteta, posredstvom „lukavstva koncepta“ (Bauman 2004).

7 U ovom smislu, moglo bi se reći da savremena globalizacija ili nova runda akumulacije kapitala ne dovodi u pitanje teritorijalni karakter identiteta već monopol države nad teritorijom (Brighenti, 2010, Kaplan 1999).

prevazilazi pominjanu dihotomiju lokalnog i globalnog, koja lokalno poistovećuje sa nazadnim i reakcionarnim, to jest, lokalizam povezuje sa faktorima tipičnim za moderna društva (*ibidem*). U ovom kontekstu postavlja se i pitanje da li je novi lokalizam i dalje lokalizam? Strasoldo opravdava upotrebu ovog pojma procesom diverzifikacije lojalnosti prema različitim teritorijalnim nivoima, odnosno činjenicom da osećaj vezanosti za neposrednu lokalnu zajednicu postaje najznačajniji nivo teritorijalne lojalnosti, dok nacionalna država u ovom pogledu postaje udaljeni drugi, a regionalni nivoi, a posebno evropski, generišu slabiji osećaj povezanosti (Strasoldo 2004; Paasi 2001).

Priključivanje Evropskoj uniji (dalje EU) bivših socijalističkih zemalja Centralne i Istočne Evrope predstavlja značajan proces de/reteritorijalizacije ovih društava. Za većinu on je doživljen pozitivno, kao povratak u Evropu, svojim nasilno napuštenim istorijskim putanjama i tradiciji nacionalnih država, simbolizujući geografiju nade, sigurnosti i novih mogućnosti, budući da se socijalizam smatrao nametnutim sistemom i preprekom efektivnoj liberalizaciji i demokratizaciji (Pickles 2010). Srbija, kao i ostale zemlje bivše SFRJ, prošle su kroz veoma složen procese de/reteritorijalizacije. Ne samo da je u nekoliko koraka redefinisani okvir nacionalne države, već je uključivanje Srbije u globalne procese i integracije imalo radikalni diskontinuitet tokom 1990ih. Iako su se, u istorijski zgnusnutom vremenu, građani Srbije neposredno osvedočili da je teritorijalnost socijalni proces, a teritorijalizacija relacionalno osmišljavanje okruženja reuspostavljanjem identitetskih granica (Brightetti 2010), to nije pogodovalo razvoju novog lokalizma, naprotiv, konteksts rata u regionu i međunarodne izolacije jačali su nacionalističke i autoritarne vrednosti (Lazić 2011, Pešić 2006), te osećaj ugroženosti od neposrednih suseda (identitet ostrva) i supranacionalnih nivo moći (jačanje vezanosti za nacionalnu državu). Iako je nakon 2000ih otpočeo proces normalizacije odnosa sa susednim državama kao i približavanja EU, specifičnost Srbije je i u tome što se priključivanje EU ne sagledava kao povratak Evropi, niti se društvena transformacija vidi kao oslobađajući proces od spolja nametnutog socijalističkog modela, tim pre što je socijalizam u bivšoj SFRJ imao liberalniji karakter (Lazić 2011).

Pored granica nacionalne države, u Srbiji su redefinisani i okviri unutrašnjih teritorijalnih i organizacionih jedinica (1993. godine uvedeni su okruzi, 2009. godine NUTS regioni,⁸ a 2007. su 24 jedinice lokalne samouprave dobile status grada). Ove promene odgovaraju tendenciji jačanja subnacionalnih nivoa i teritorijalnih jedinica (identiteta) u razvojnim politikama EU, a neke su direktno podstaknute procesom usaglašavanja standarda sa EU i potrebom apliciranja za programe podrške iz fondova EU. Sve to postepeno menja svest građana i njihov teritorijalni identitet, iako je opšta ocena da je Srbija i dalje veoma centralizovana država (Monastiriotis 2011, Avlijaš & Bartlett 2011), a istraživanja pokazuju da građani imaju visoka očekivanja od države, i to ne kao garanta novih društvenih

8 Zakon o regionalizaciji iz 2009. uvodi regione u skladu sa evropskim sistemom statističkog praćenja teritorijalnih jedinica koji se koristi u distribuciji strukturnih fondova EU, no Zakonom je predviđeno formiranje i čitavog niza institucija, te iako njihove odgovornosti nisu jasno određene, to ukazuje na težnju da se regioni formiraju kao razvojne i administrativne jedinice (Vujošević et al. 2010; Avlijaš & Bartlett 2011).

i privrednih odnosa, već njihove ekonomske sigurnosti (Cvejić 2010). U skladu sa time realno je pretpostaviti i da je teritorijalni identitet građana u Srbiji i dalje pod dominacijom osećaja vezanosti za nacionalnu državu, a da se ograničena transformacija identiteta ka višestrukim lojalnostima prevashodno iskazuje u slabom osećaju vezanosti za supranacionalne nivoe, kako za neposredni region (Balkana) tako i za EU. Inostrana istraživanja pokazuju da je vezanost za te nivoe izraženija kod obrazovanije, mlađe i urbane populacije, onih koji češće putuju, služe se stranim jezicima i kompjuterom u svakodnevnom radu (Mlinar and Štebe 2004, Stassoldo 1992), te bi i u Srbiji trebalo očekivati distinkcije u ovom pogledu.

Mogućnost da se ove pretpostavke ispitaju pružaju podaci empirijskog istraživanja „Promene osnovnih struktura srpskog društva“, Instituta za sociološka istraživanja na reprezentativnom uzorku građana Srbije (N=2557) iz 2012. godine, kao i njihovo poređenje sa nalazima projekta „South East European Social Survey Project“, koje je sproveo isti Institut 2003. godine, na reprezentativnom uzorku (N=2997). U oba istraživanja postavljeno je pitanje „Koliko se osećate vezanim za?“, a ispitanici su procenjivali stepen vezanosti za mesto stanovanja (selo ili grad), region (u kome žive, unutar nacionalne države), Srbiju, Balkan ili Jugoistočnu Evropu (dalje JIE) i Evropu.

Poređenje podataka dva istraživanja prikazano je u Tabeli 1. Osećaj vezanosti za sve nivoe je zabeležio pad u periodu od 10 godina, međutim, promene u vezanosti ispitanika za Srbiju, region i mesto stanovanja su veoma male, te vezanost za ove teritorijalne nivoe ostaje relativno ujednačena, odnosno vezanost za mesto neznatno viša od vezanosti za Srbiju, a potom i za region. Osećaj vezanosti za Balkan/JIE odnosno Evropu je, takođe, relativno ujednačen, ali značajno niži u odnosu na vezanost za prethodno razmatrane nivoe u oba istraživanja, i sa izraženijim padom, tako da se razlika u intenzitetu vezanosti za nacionalni/subnacionalne nivoe u odnosu na supranacionalne nivoe povećala, u korist prvih (na primer: 2003 srednja vrednost vezanosti za Srbiju bila je 3,2 a za Evropu 2,6, a 2012 – 3 prema 2,1; itd).

Table 1: Osećaj vezanosti za različite teritorijalne nivoe

'Koliko se osećate vezanim za ...?'		Vrlo blisko	Blisko	Ne baš blisko	Uopšte ne	Ne znam	Ukupno	Srednja vrednost	Std. Devijacija
Mesto stanovanja	2012	39,7%	40,9%	13,8%	3,9%	1,8%	100%	3,1845	,81719
	2003	45,3%	34,7%	15,0%	3,2%	1,9%	100%	3,2437	,82729
Region/okrug	2012	28,6%	45,8%	16,8%	6,4%	2,4%	100%	2,9903	,85238
	2003	30,9%	43,2%	18,7%	4,8%	2,4%	100%	3,0262	,83918
Srbiju	2012	31,8%	44,9%	15,7%	5,4%	2,2%	100%	3,0541	,83938
	2003	37,9%	43,4%	14,1%	3,9%	1,9%	100%	3,1671	,79589
JIE/Balkan	2012	7,9%	28,1%	34,5%	23,5%	6,0%	100%	2,2177	,91598
	2003	15,2%	31,2%	33,4%	14,2%	6,1%	100%	2,5032	,93627
Evropu	2012	7,3%	25,7%	30,4%	29,9%	6,7%	100%	2,1118	,94717
	2003	18,7%	34,4%	25,3%	15,8%	5,8%	100%	2,5937	,98711

Pad vezanosti za supranacionalne nivoe 2012. u odnosu na 2003. godinu odgovara promenama političke konjunktore. Naime, 2003. još nije postojala jasna

svest o značaju pitanja statusa Kosova za približavanje Srbije EU, te je krajem 2003. zabeležen najviši stepen podrške građana tom procesu (72%), dok je u decembru 2012.⁹ podrška građana pala na samo 41%, kada je pitanje Kosova postalo ključni kamen spoticanja priključenju Srbije EU. Takođe, priznavanje Kosova kao nezavisne države moglo je imati uticaja na smanjenje osećaja vezanosti ispitanika za region II Evrope i Balkana.

Ipak, podaci ne potvrđuju pretpostavku da u teritorijalnom identitetu građana Srbije dominira osećaj vezanosti za nacionalnu državu, jer, kao što je već rečeno, ispitanici iskazuju približno isti osećaj vezanosti za sve subnacionalne nivoe. Boji uvid u karakteristike teritorijalnog identiteta kao asocijacije vezanosti za različite teritorijalne nivoe dobija se analizom kombinacija koje su ispitanici napravili (kombinacija nivoa za koje imaju osećaj veoma bliske ili bliske vezanosti), a koja je urađena na podacima istraživanja iz 2012.

Tabela 2: Kombinacija teritorijalnih nivoa u odnosu na koje ispitanik oseća (veoma blisku ili blisku) povezanost i učestalost osećaja povezanosti za pojedinačne nivoe

Kombinacije	Procenat
Samo jedan nivo	9,3%
Kombinacija nacionalnog sa subnacionalnim nivoima	39,5%
Kombinacija nacionalnog, subnacionalnog/ih i supranacionalnog/ih nivoa	44,7%
Kombinacija supranacionalnih nivoa	1,5%
Bez osećaja vezanosti za bilo koji teritorijalni nivo	5,0%
Ukupno	100,0%
Učestalost osećaja povezanosti za pojedinačne nivoe	
Naselje	82%
Region – unutar Srbije	76%
Srbija	78%
Region Balkana JIE	38%
Evropa	35%

Podaci iz Tabele 2 pokazuju značajnu zastupljenost identiteta ukrštanja više teritorijalnih nivoa. Osećaj povezanosti samo sa jednim teritorijalnim nivoom je izuzetno redak (pojavljuju se svi nivoi, najčešće mesto stanovanja: 4,2%; sledi Srbija: 3,6%, a svi ostali nivoi se javljaju ispod 1%, najređe Balkan/JIE: 0,2%), kao i izostanak osećaja vezanosti za bilo koji teritorijalni nivo, odnosno vezanost samo za supranacionalne nivoe. Ipak, još uvek je visoka zastupljenost ispitanika koji se osećaju vezanim samo za nacionalni i subnacionalne nivoe (39,5%), odnosno manje od polovine ispitanika (47,1%)¹⁰ oseća vezanost (i) za neki od supranacionalnih nivoa. S druge strane, samo 18% ispitanika ne

9 Podaci istraživanja Kancelarija za evropske integracije Vlade Republike Srbije, koja se sprovode dva puta godišnje, od 2002. Poslednje istraživanje, iz decembra 2013., pokazuje da je podrška građana priključenju Srbije EU na 51% (<http://www.euractiv.rs/srbija-i-eu>).

10 Zbrajanjem treće i četvrte grupe (46,2%) i 0,9% ispitanika koji su vezano samo za Balkan/JIE odnosno Evropu a uključeni su u prvu grupu.

oseća povezanost (veoma blisku ili blisku) sa mestom stanovanja, odnosno 22% sa Srbijom i 24% sa regionom u kojem žive, dok čak 65% ispitanika ne oseća povezanost sa Evropom, a 62% sa Balkanom/JIE (Tabela 2).

Za potrebe ispitivanja veze između osećaja povezanosti za supranacionalne nivoe i niza socio-demografskih varijabli,¹¹ ispitanici su grupisani u dve kategorije: one čije kombinacije uključuju odnosno ne uključuju supranacionalni nivo/e (varijabla KOM).¹² Osim starosti, sve analizirane varijable pokazuju statistički značajne veze, očekivanog smera (više ispitanika vezanih i za supranacionalne nivoe u gradovima, beogradskom regionu, kod manje autoritarnih, tolerantnijih, obrazovnijih, kod onih koji češće letuju u inostranstvu, govore strane jezike i koriste se kompjuterom odnosno koji su boljeg materijalnog položaja) (Tabela 3).

Tabela 3: Korelacije (Spermanov koeficijent) između definisanih kombinacija teritorijalnih nivoea za koje su ispitanici vezani i socio-demografskih varijabli

	KOM	NAS	REG ¹³	STAR	OBR	MATP	INOS	STRJ	KOMP	AUT ¹⁴	TOL ¹⁵
CC	1,000	,075**	,093**	-,034	,108**	,112**	,062**	,099**	,100**	-,073*	,083**
Sig.		,000	,000	,109	,000	,000	,004	,000	,000	,027	,001

** Značajnost korelacije $p < 0.01$ * Značajnost korelacije $p < 0.05$.

Nizak intenzitet dobijenih korelacija, međutim, ukazuje da je osećaj vezanosti sa supranacionalnim nivoeima slabo utemeljen u strukturnim i vrednosnim karakteristikama ispitanika, čemu doprinose fluktuacije u odnosu političkih aktera prema priključivanju Srbije EU, kako na nacionalnom tako i na supranacionalnom nivou,¹⁶ koji dominantno utiču na kategorisanje teritorijalnih nivoea u odnosu na koje građani razvijaju identifikaciju.

11 U korelacije su uključene sledeće socio-demografske varijable: starost – STAR; mesto stanovanja: grad/selo – NAS; region stanovanja – REG; obrazovanje – OBR; materijalni položaj – MATP; upotreba kompjutera – KOMP; znanje stranih jezika – STRJ; letovanja u inostranstvu – INOS., Budući da je za temeljnije promene teritorijalnog identiteta ka novom lokalizmu potrebna značajnija promena vrednosti, korišćene su i dve skale vrednosti koje je istraživanje obuhvatilo - autoritarnosti (AUT) i tolerancije (TOL).

12 Iz analize su isključeni ispitanici koji nemaju osećaj vezanosti ni za jedan teritorijalni nivo.

13 Izdvojen je region Beograda u odnosu na ostale regione, zbog velike koncentracije resursa koja čini socijalnu realnost ovog regiona u odnosu na ostatak Srbije najviše diskriminativnom (Vujošević et al, 2012).

14 Autoritarnost je i dalje veoma zastupljena u Srbiji, te je na skali autoritarnosti, u uzorku u celini, 27% ispitanika sa srednjom vrednošću: ni autoritarni ni neautoritarni, 7% nije autoritarno a 14% je umereno neautoritarno, dok je većina na pozitivnom skoru skale: 32% je umereno autoritarno i 20% je veoma autoritarno.

15 Na skali tolerantnosti, u uzorku u celini, čak 41% ispitanika je kolebljivo, 4% ih je veoma netolerantno a 20% umereno netolerantno, dok je 28% umereno tolerantno a samo 8% tolerantno.

16 Kada je reč o političkim akterima na nacionalnom nivou, najilustrativnija je promena kursa Srpske narodne stranke prema Evropi, nakon preuzimanja republičke vlasti 2012. godine. S druge strane, globalna ekonomska kriza od 2008. godine je ozbiljno uticala i na stav EU prema pitanjima/uslovima njenog daljeg proširenja.

Novi regionalizam i novi lokalizam: glokalizacija

U ovom odeljku teritorijalnost i identitetski aspekti posmatraju se iz ugla novog regionalizma, koji percepciju endogenih razvojnih potencijala mesta od strane lokalnih aktera tretira kao specifičan razvojni resurs. Kao što je u uvodnom delu rada istaknuto, uspešnost strategija reteritorijalizacije ili glokalizacije razvojnih procesa na lokalnom nivou, postavlja se u direktan odnos sa karakteristikama teritorijalnog identiteta lokalnih aktera: što je on otvoreniji, uspešnija je kontekstualizacija inovativnih procesa koji dolaze spolja, dok je u suprotnom verovatniji gubitak nekih aspekata identiteta samog mesta, odnosno efekat deteritorijalizacije. Otvorenost lokalnih aktera ovde podrazumeva da u realnom životu elementi starog i novog lokalizma koegzistiraju, u manje ili više (ne)lagodnom partnerstvu zavisno od konkretnog društvenog konteksta (Keating 2008), odnosno ključni naglasak je na simultanosti procesa deteritorijalizacije i reteritorijalizacije, te na dijalektičkoj povezanosti između lokalizma i globalizacije, koju Strasoldo naziva glokalizmom (Stassoldo, 2004).

Ova konstatacija ponovo upućuje na relaciono shvatanje prostora koje ne samo da objedinjuje ideje multiskalarnosti moći i uzajamne determinisanosti struktura i aktera, već se protivi polarizaciji lokalnog i globalnog, koja lokalno i dalje sagledava kao prostor intimnosti, poznatog, bliskog, sigurnog, ukorenjenog, odvojenog i različitog od globalnog prostora, koji se razumeva kao udaljen, apstraktan, opasan, virtualni, hegemon (Scholte 2002). Takodje, relaciono shvatanje prostora prevazilazi dihotomne stavove koji postuliraju da lokalna autonomija osnažuje a eksterna kontrola onemogućava, da lokalna ekonomija povećava dobit a globalni lanci odvlače profit, da su domaće institucije lokalno orijentisane a da su udaljene institucije predatorske ili indiferentne (Amin 2004). U skladu sa time, naglašava se, treba se fokusirati na akcioni potencijal (agency) lokalnog, odnosno na sposobnosti definisanja kolektivnog i individualnog identiteta i pregovaranja razvojnih uslova kroz relaciju (skalarnu) politiku, u kojoj se lokalno ne shvata podvojeno ili kao žrtva globalnog, ili kao mesto otpora globalizaciji, već kao agent globalizacije koja se odvija u konkretnom prostoru (Massey 2004, Coe & Hess 2011, o glokalizaciji gradova pogledati: Vujović 2012).

U ovom kontekstu se akcentuje da oblici *globalizacije lokalnog* mogu biti efektivne političke snage u odbrani mesta i identiteta, kao i značaj oblika *lokalizacije globalnog* koje lokalno stanovništvo može koristiti na svoju dobrobit (Escobar 2000). Kapaciteti mesta za lokalni razvoj i glokalizacijsku strategiju stavljaju se pod krovni pojam *teritorijalnog kapitala*. Ovaj pojam je izveden iz razumevanja teritorije kao kompleksnog socijalnog fenomena, što znači da se on ne odnosi na proces lokalizovanog razvoja (koji se događa se u određenom mestu) već na razvojni potencijal inherentan mestu – ukorenjen u mestu. Storper (1997), ističe da teritorijalni kapital ukazuje na važnost resursa koji su teritorijalno specifični za ekonomske aktivnosti, a koji se dele na „tvrde“ – rad, tehnologija, prirodna sredina, itd., i „meke“ informacije, relaciono specifična umeća, konvencije, interakcije – relaciono specifična dobra, u skladu sa čime regionalnu ekonomiju vidi kao sinergijski sistem fizičkih i relacionih dobara

(Storper 1997:20). Istraživački tim Instituta za arhitekturu i urbanizam Srbije, baveći se temom teritorijalnog kapitala u neposrednoj vezi sa konceptom novog regionalizma, ocenjuje da su, od kraja 1980ih, komparativne prednosti i konkurentnost Srbije značajno pogoršane, sa posebnim naglaskom da je teritorijalni kapital (posmatran za zemlju u celini u obe dimenzije) izgubio znatan deo vrednosti i potencijala (Vujošević et al.2010: 8).

Neke aspekte vezanosti za mesto, identiteta mesta i stepena glocalnosti građana u Srbiji kao lokalnih aktera moguće je ilustrovati na podacima istraživanja iz 2012. godine, uz pretpostavku da glocalizam, u opisanom značenju, nije značajno rasprostranjen niti strukturno i vrednosno profilisan. Istraživanje o kojem je reč nije bilo posebno fokusirano na aspekte identitetskih dimenzija lokalnog razvoja niti procese glocalizacije, te se samo mali broj pitanja odnosi na ovu temu, što analizu koja sledi čini posve eksplorativnom. Pored toga, to je pionirski pokušaj ispitivanja stavova građana o ovim temama u Srbiji, te ne postoje podaci sa kojima bi se dobijeni nalazi mogli uporediti.

Većina ispitanika se slaže (45,3%) ili veoma slaže (23,5%) sa stavom: „Jaka vezanost za mesto je važna pretpostavka lokalnog razvoja“, što, u odnosu na činjenicu da je čak 82% ispitanika izjavilo da ima veoma blizak ili blizak osećaj vezanosti za mesto stanovanja (Tabela 2), sugeriše pozitivne identitetske aspekte lokalnog razvoja. Sledeći podaci, međutim, ukazuju da je reč o modelu vezanosti koji je baziran na emotivnoj (na osnovu dugog življenja u istom mestu – nekoliko generacija, iskustva odrastanja, vezanosti za ljude i sl.) a ne vrednosnoj identifikaciji (vrednovanju lokalnih resursa, kvaliteta života i sl.) (Jaššo & Finka 2010). Ispitanicima je ponuđena lista socio-demografskih, ekonomskih, institucionalnih i ekoloških karakteristika (kao dimenzija njegovog teritorijalnog kapitala), i od njih je traženo da ocene da li one predstavljaju obeležje mesta u kome žive. Sumiranjem su dobijene ocene koje odražavaju dugotrajnu ekonomsku krizu i degradaciju kvaliteta života u gotovo svim naseljima, osim u najvećim gradovima. Naime, 62,2% ispitanika je na zbirnom indeksu ocenjivanih karakteristika dalo veoma nisku ili nisku ocenu svom mestu, a samo 14,3% visoku ili veoma visoku. Važno je napomenuti i da su najniže ocenjene indikacije tipično „mekih dimenzija“ teritorijalnog kapitala (odgovorna i sposobna lokalna uprava, ekonomsko preduzetništvo, i sl.), dok su najbolje ocenjeni prirodni resursi, kulturno nasleđe i obrazovanje stanovništva, resursi koje neodgovorni i nesposobni društveni akteri i nepovoljne socio-ekonomske okolnosti najsporije devastiraju, ili bar ispitanici veruju da je tako.

U Tabeli 4 prikazan je stepen slaganja ispitanika sa stavovima, konstruisanih sa namerom da odraze stepen uvažavanja lokalnih specifičnosti u doba globalizacije (stavovi 2 i 4), ali i prevazilaženja lokalne zatvorenosti (stav 3), kao i prevelikog oslanjanja na spoljašnje stimulanse bez uzimanja u obzira lokalnih specifičnosti (stavovi 1 i 4), dakle, da mere glocalizam kao pretpostavku novog regionalizma.¹⁷ Podaci ukazuju na relativno nisku profilaciju glocalizma odnosno

17 U konstrukciji stavova korišćeno je istraživanje sa akterima angažovanim na projektima lokalnog razvoja koje je sprovedeno u Portugaliji (Roca, & Mourão 2004), ali potpuno preuzimanje stavova, a samim tim i njihova uporedivost, nije bila moguća zbog različitosti

umerenu inklinaciju ispitanika ka glocalizmu (stepen glocalizma je veći što je veće odbijanje navedenih stavova). Na osnovu dobijenih odgovora konstruisana je skala glocalizma,¹⁸ koja eksplicitnije pokazuje prethodni zaključak. Naime, većina ispitanika zauzima srednju poziciju na skali (42 6%), na donjem delu skale je nešto više od trećine ispitanika (sa niskim i umereno niskim lokalizmom je 5,2% odnosno 27,4% ispitanika), a na gornjem delu samo četvrtina (većina sa umereno visokim, 21,5%, a samo 3,4% sa visokim skorom glocalizma).

Table 4: Stavovi o glocalizmu

Stav	Stepen saglasnosti				
	1	2	3	4	5
Nivo razvoja nekog mesta (sela/grada) više zavisi od spoljašnjih stimulansa nego od unutrašnjih potencijala	4,9%	17,5%	29,4%	35,7%	12,5%
U doba globalizacije, sve manje ima smisla voditi računa o posebnosti nekog mesta (sela/grada)	10,7	34,8%	26,7%	22,7%	5,1%
Posebnost nekog mesta (sela/grada) može se očuvati samo smanjivanjem uticaja koji dolaze spolja	6,3%	27,6%	23,6%	31,4%	11,0%
Posebnost nekog mesta (sela/grada) treba žrtvovati ako to doprinosi njegovom ekonomskom razvoju	6,0%	22,4%	21,3%	37,7%	12,6%

Legenda: 1. U potpunosti se ne slažem; 2. Ne slažem se; 3. Niti se slažem niti se ne slažem; 4. Slažem se; 5. U potpunosti se slažem.

Tabela 5 prikazuje korelacije između skorova na skali glocalizma (varijabla GL) i sociodemografskih karakteristika, značaja koji se daje vezanosti za mesto kao razvojnom resursu (varijabla VEZM) i vrednosti ispitanika. U ovom slučaju, očekuje se da visok nivo autoritarnosti bude povezan sa niskim glocalizmom, jer povećava očekivanja od države (suprotno konceptu novog regionalizma), a visok nivo tolerancije sa višim glocalizmom, u smislu indikacije ka povezivanju lokalnog sa globalnim.

Table 5: Korelacije (Spermanov koeficijent) skale glocalizma sa sociodemografskim varijablama

	GL	NAS	REG	STAR	OBR	MATP	TERK	VEZM	AUT	TOL
Correlation Coefficient	1,000	,106**	,131**	-,081**	,221**	,145**	,075**	-,114**	-,276**	,302**
Sig. (2-tailed)	.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000

** Značajnost korelacije $p < 0.01$ * Značajnost korelacije $p < 0.05$.

Sve analizirane varijable pokazuju značajnu statističku povezanost sa glocalizmom, očekivanog smera. Negativna korelacija glocalizma sa

ciljne grupe istraživanja (ukupna populacija u Srbiji), odnosno razlika u nivou informisanosti i uključenosti ispitanika u proces globalizacije odnosno glocalizacije kroz neposredno iskustvo.

18 Test pouzdanosti skale dao je relativnu nisku vrednost Kronbahove alfe (Cronbach's Alpha=0.515), ali je faktorskom analizom izdvojen samo jedan faktor, čija je karakteristična vrednost veća od 1 (1.454). Izdvojeni faktor objašnjava 48.457% ukupne varijanse. Korelacije glavne komponente sa izdvojenim stavovima su: 0.733, 0.694, 0.703, and 0.683.

varijablom VEZM može se dovesti u vezu sa pretpostavkom da veći stepen glokalizma imaju ispitanici koji su manje vezani za mesto zbog pretpostavljene dominacije emotivne identifikacije u ovim odgovorima ispitanika. Obrazovanje ispitanika i stepen autoritarnosti odnosno tolerancije pokazuju nešto izraženije korelacije, mada i dalje umereno niske vrednosti, što upućuje da glokalizam nije dovoljno utemeljen ni među socijalnim grupama koje bi trebalo da budu njegovi nosioci.

Table 6 Model linearne regresije

Varijable	Nestandardizovani koeficijenti		Standardizovani Koeficijenti	T	Sig.
	B	Std. Greška	Beta		
	(Constant)	-,325	,166		
DREG	,109	,055	,048	1,998	,046
Duniverzitet	,269	,076	,103	3,518	,000
Dsrednja škola	,117	,057	,057	2,051	,040
AUT	-,117	,025	-,135	-4,671	,000
TOL	,195	,031	,183	6,310	,000

*Zavisna varijabla: faktorski skor glokalizma

Na kraju, urađen je i model linearne regresije, sa ciljem da se proceni odvojeni uticaj koji region Beograda, obrazovanje i vrednosti (kao nezavisne varijable) mogu imati na prihvatanje glokalizma.¹⁹ Podaci u Tabeli 6 pokazuju da su vrednosti najjači prediktor prihvatanja glokalizma, pa se može reći da svaki porast na skali tolerancije odnosno svako opadanje na skali autoritarnosti vodi porastu prihvatanja glokalizma. Univerzitetsko obrazovanje, takođe, predstavlja važnu determinantnu prihvatanja glokalizma, jer se ispitanici sa fakultetom češće slažu sa stavovima koji afirmišu glokalizam nego oni sa osnovnom školom, isto se može reći i za ispitanike sa srednjom školom, ali je vrednost standardizovanog koeficijenta B ovde značajno niža. Region Beograda ima najmanji iako statistički značajan uticaj, te ispitanici iz beogradskog regiona prihvataju glokalizam češće nego ispitanici iz drugih delova Srbije.

19 Model ima sledeću formu:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4$$

Y-nezavisna varijabla – faktorski skor glokalizma

β_0 1-konstanta

X_1 -nivo obrazovanja, gde je uticaj višeg i univerzitetskog obrazovanja procenjen u odnosu na one koji imaju osnovno obrazovanje kao referentnu grupu

X_2 - region, gde je uticaj Beogradskog regiona procenjen u odnosu na druge regione (ostatak Srbije) kao referentnu grupu.

X_3 -skala tolerancije

X_4 -skala sutoritarnosti

Sve nezavisne varijable prošle su test statističke značajnosti. Koeficijent višestruke determinacije (R^2) je 0.116, što znači da set nezavisnih varijabli objašnjava 11. 6% varijanse zavisne varijable.

Zaključne napomene

U toku protekle dve decenije društvo Srbije doživelo je nekoliko talasa de/reteritorijalizacije u širem kontekstu reskaliranja moći sa nacionalnog na supranacionalne i subnacionalne nivoe, što se reflektuje i na teritorijalni identitet društvenih aktera (individualni i društveni). Naime, podaci pokazuju da se teritorijalni identitet građana Srbije profiliše kroz selektivno povezivanje različitih teritorijalnih nivoa (identitet ukrštanja), ali tek polovina ispitanika (44,7%) oseća vezanost i za neki supranacionalni nivo. Perspektiva ulaska Srbije u EU uvodi u identitetski okvir ispitanika i ovu kategoriju, ali skorašnje kolektivno iskustvo ugroženosti od ključnih zemalja EU (NATO bombardovanje) kao i pitanje Kosova, te spornost procesa pristupanja i višestruka uslovljavanja onemogućuju njeno šire identitetsko utemeljenje. Takođe, frontalna separacija među bivšim jugoslovenskim republikama tokom 1990ih i dalje ne čini region Balkana identitetski bliskim prostorom, uprkos sličnosti jezika, vere, istorijskog nasleđa odnosno iskustvu življenja u zajedničkoj državi sa nekima od zemalja ovog regiona. Može se reći da analizirani podaci dobro ilustruju da se identitet višestruke lojanosti, koji uključuje kombinacije subnacionalnih, nacionalnih i supranacionalnih nivoa, ne može razviti kada su zahtevi različitih teritorijalnih nivoa u nekom vidu konflikta, odnosno kada se uticaji sa supranacionalnih nivoa ne vide kao dominantno pozitivni.

Imajući u vidu simultanost procesa deteritorijalizacije i reteritorijalizacije identiteta u modernom društvu, koji ne podrazumeva nužno prostorno pokretanje društvenih aktera već promene u značaju i značenju koje prostori kao društveni konstrukti dobijaju odnosno gube, te činjenicu da nema stabilnih teritorijalnih identiteta, uočene fluktuacije u vezanosti ispitanika za supranacionalne nivoe ne ukazuju se kao izuzetak od opisanog modela. Ipak, podatak da vezanost za supranacionalne nivoe nije značajnije povezana sa strukturnim i vrednostnim karakteristikama ispitanika pre se može dovesti u vezu sa činjenicom da stanovništvo Srbije i dalje ne oseća efekte povezivanja sa EU odnosno širim globalnim mrežama na nivou svakodnevnog života. To ova povezivanja i dalje čini udaljenim i apstraktnim, te pogoduje podvajanju lokalnog (koji u ovom slučaju uključuje i nacionalno, jer se ono ne diferencira kao udaljeni drugi) i globalnog, odnosno ne generiše glokalizaciju.

Ako, u skladu sa postavkom novog regionalizma, prihvatimo da glokalizacija odražava sposobnost društvenih aktera da lokalizuju globalno odnosno da se globalno povezuju na osnovu lokalno specifičnih resursa, dobijeni nalazi nisu povoljni, tim pre što glokalizacijske strategije zahtevaju masovnu mobilizaciju lokalnih aktera i resursa (Storper 1997). Pored toga, glokalizacijske strategije su pretpostavka uspešnosti u realizaciji projekata iz EU fondova, posebno onih namenjenih podsticanju kohezivnog socio-prostornog razvoja, od kojih se, bar po retorici ključnih političkih aktera u Srbiji, dosta očekuje. Bolja informisanost i uključivanje građana u dostupne programe EU koji su namenjeni podsticanju lokalnog razvoja nameću se kao važan zadatak, jer su oni specifični agensi socijalizacije u pravcu novog lokalizma, to jest, glokalizacije. Analize brojnih

programa i projekata podržanih od EU i drugih stranih donatora, međutim, ukazuju da politički ali i akteri civilnog sektora nisu spremni da podrže značajniju participaciju građana, te da od donatora zahtevano formiranje mreža dobija obeležja zatvorenog tipa povezivanja (Vuković 2013, Mijačić 2012), usled čega one ne daju očekivane efekte razvijanja konkretnijeg odnosa građana sa transnacionalnim akterima i entitetima.

Literatura:

- Agnew, J. (2000) "From the Political Economy of Regions to Regional Political Economy", *Progress in Human Geography*, 24, 1, pp. 101–110.
- Amin, A. 2004. Regions unbound: Towards a new politics of place, *Human Geography*, 86.1. Special Issue: The Political Challenge of Relational Space, pp. 33–44.
- Anderson, B. 1991. *Imagined Communities*. London:Verso.
- Avlijaš, S., Bartlett, W. 2011. The Political Economy of Decentralisation and Regional Policy in Serbia: Choices and Outcomes, LSEE Papers on Decentralisation and Regional Policy, Research Paper No.3., pp. 1–32.
- Bauman, Z. 2004. *Identity, Conversations with Benedetto Vecchi*. Cambridge, polity Press.
- Bourdieu, P. 1980. L'identite et la representation. U: *Actes de la recherché en sciences sociales*, no 35 (navedeno prema Kalanj 2008)
- Brenner, N. 1998. „Global Cities, glocal states: glocal city formation and state territorial restructuring in contemporary Europe“, *Review of International Political Economy* 5:1, Spring 1998, 1–37.
- Brenner, N. 1999. Globalisation as Retterirorialisation: The Re-scaling of Urban Governance in the European Union, *Urban Studies*, Vol. 36: 431–451.
- Brenner et al. 2003. Introduction: State Space in Question, In: Brenner, N., Jessop, B., Jones, M. and MacLeod, M. (eds) 2003. *State /Space: A reader*. Blackwell Publishers, pp. 1–26.
- Brenner, N. 2004. *New State Spaces Urban Governance and the Rescaling of Statehood*, Oxford University Press.
- Brighetti, A.M. 2010. On Territorology: Towards a General Science of Territory, *Theory, Culture & Society*, 27.1:52–71.
- Castells, M. 1991. The Informational City: New Framework for Social Change. Rcsarch Paper 184. The Gin in the 1990s Series Lecture 3. Centre for Crban and Community Studies, University of Toronto.
- Cifrić, I. Nikoden, K. 2008. Koncept i dimenzije socijalnog identiteta, U: Cifrić, I. (ur). *Relacijski identiteti: Prilozi istraživanju identiteta hrvatskog društva*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Institut za društvena istraživanja, pp. 53–75.
- Coe, N.M., Hess, M. 2011. Local and regional development: A global production approach. U: Pike, A., Rodriguez-Pose, A., Tomaney, J. (eds) *Handbook of Local and Regional Development*, Routledge, pp. 128–138.

- Gottdiener, M. (1990) Crisis theory and state– financed capital: the new conjuncture in the USA, *International Journal of Urban and Regional Research*, 14, pp. 383±403.
- Cvejić, S. 2010. Post-tranziciona Srbija: Izbor ili nužnost, U: S. Cvejić (ur), *Suživot sa reformama: Građani Srbije pred izazovima „tranzicijskog“ nasleđa*, Beograde: ISI FF i Čigoja, str. 11–36.
- Escobar, A. 2000. Culture sits in place: reflections on globalism and strategies of localization, *Political Geography*, 20: 139–174.
- Harvey, D. (1985) The geopolitics of capitalism, in: D. GREGORY and J. URRY (Eds) *Social Relations and Spatial Structures*, London: Macmillan. pp. 128–63.
- Harvey, D. 1993. From space to place and back again: Reflections on conditions of postmodernity. In: *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Changes*, Bird, J. Et, al (eds). Routledge. pp. 2–29.
- Horlings, G.L. 2012. Place branding by building coalitions, *Place Branding and Public Diplomacy*, 8:295–309.
- Jaššo, M., Finka, M. 2010. Selected Aspects of Territorial Cohesion in Slovakia under Recent Crisis. *Spatium International Review*, 23: 17–21.
- Jenkins, R. 1996. *Social Identity*. Routledge.
- Jessop, B. 1997. 'Capitalism and its Future: Remarks on Regulation, Government and Governancé', *Review of International Political Economy* 4 (3): 561–81.
- Kalanj, R. 2008. Teorijsko sučeljavanje sa izazovom identiteta, U: Cifrić, I. (ur). *Relacijski identiteti: Prilozi istraživanju identiteta hrvatskog društva*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Institut za društvena istraživanja, str. 17–52.
- Kaplan, D. H. 1999. *Territorial Identities and Geographic Scale* In Herb, G. and Kaplan D.: *Nested Identities: Nationalism, Territory, and Scale*. Lanham: Rowman & Littlefield, pp. 31–49.
- Keating, M. 2003. The Invention of Regions: Political Restructuring and Territorial Government in Western Europe, In: Brenner, N., Jessop, B., Jones, M. and MacLeod, M. (eds) 2003. *State /Space: A reader*. Blackwell Publishers, pp. 256–277.
- Keating, M. 2008. "Thirty years of territorial politics", *West European Politics*, 31:1–2, pp. 60–81.
- Keil, R. 2003. Globalization Makes States: Perspectives on Local Governnace in the Age of the World City, In: Brenner, N., Jessop, B., Jones, M. and MacLeod, M. (eds) 2003. *State /Space: A reader*. Blackwell Publishers, pp. 278–295.
- Lacher, H. 2006. *Beyond Globalization. Capitalism, territoriality and the international relations of modernity*. Routledge.
- Lazić, M. 2011. *Čekajući kapitalizam: nastanak novih klasnih odnosa u Srbiji*. Beograd: Službeni glasnik
- Lipeitz, A. 2003. The National and the Regional: Their Autonomy Vis a Vis the Capitalist World Crisis, In: Brenner, N., Jessop, B., Jones, M. and MacLeod, M. (eds) 2003. *State /Space: A reader*. Blackwell Publishers, pp. 239–255
- Lovering, J. 2011. The new regional governance and the hegemony of neoliberalism, In: Pike, A., Rodriguez-Pose, A., Tomaney, J. (eds) *Handbook of Local and Regional Development*, Routledge, pp. 581–594.

- Massey, D. 2004. Geographies of responsibility. *Geografiska Annaler*, 86B(1):5–18.
- Mayer, M. 1994. Post-Fordist city politics, in: A. AMIN (Ed.) *Post-Fordism: A Reader*,. Cambridge, MA: Blackwell. pp. 316–337.
- Mijačić, D. 2012. *Decenija lokalnog ekonomskog razvoja u Srbiji: šta su preporuke za budućnost*. Policy Brief. Beograd: Inter.
- Mlinar, Z. (1992) „Introduction“, In: Mlinar, Z. (ed.) *Globalization and territorial identities*. Aldershot: Avebury, pp. 5–20.
- Mlinar, Z (1997). *Territorial Diversification and/or Homogenization? From Identities as Islands to Identities as Crossroads*. In Forsgreen, Tuuli (ed.). *Cultural Crossroads in Europe*. Omslagsbild: FRN Swedish council for planning and coordination of research.
- Mlinar, Z, Štebe, J. (2004) Mobility and Identification in the Context of Globalisation. Paper presented at: ISA – TG06 International conference Theme: The Sociology of Local-Global Relations, Pultusk, Poland; September 18 – 19, 2004
- Monastiriotis, V. 2011. Decentralisation and inter-municipal competition: evidence from Serbia, LSEE Papers on Decentralisation and Regional Policy, Research Paper No.1., str. 1–38.
- Paasi, A. 2001. Europe as a Social Process and Discourse: Considerations of Place, Boundaries and Identity, *European Urban and Regional Studies*, 8(1): 7–28.
- Petrović, M. 2004. Globalizacija i gradovi, *Sociologija*, XLVI, No 1:19–44-
- Petrović, M. 2009. *Transformacija gradova: ka depolitizaciji urbanog pitanja*. Beograd: ISI FF.
- Petrović, M. 2010. O izazovima lokalnog i regionalnog razvoja, *Sociologija*, Vol LII, NO 2: 211–215.
- Pešić, J. (2006) «Persistence of Traditionalist Value Orientations in Serbia», *Sociologija*, Vol. XLVIII, No. 4: 289–307.
- Pickles, J. 2010. The spirit of post-socialism: Common spaces and the production of diversity, *European Urban and Regional Studies*, 17.2: 127–140.
- Roca, Z., & Mourão, J. 2004. Territorial Identity and Sustainable Development: from Concept to Analysis, *Campus Social*, 1, pp. 85–103.
- Scholte, J.A. (1997) ‘Global Capitalism and the State’, *International Affairs*, vol. 73, no. 3 pp. 425–52.
- Storper, M. 1997. Territories, Flows and Hierachies in Global Economy, U: Cox, K. (ed) *Spaces of Globalization: Reasserting the Power of the Local*. The Guilford Press. pp. 19–44.
- Strassoldo, R. (1992) *Globalism and Localism: theoretical reflections and some evidence*, in Z. Mlinar (ed.) *Globalization and Territorial Identities*, Avebury: Aldershot-Brookfield-Hong Kong-Singapore-Sidney,
- Strassoldo, R. (2004). The meaning of localism in a global world, Paper presented at the conference on: “The global and the local in mobile communication”, Budapest, June 10–12.

- Swyngedouw, E. 1997. Neither Global Nor Local, Globalization and politics of scale, U: Cox, K. (ed) *Spaces of Globalization: Reasserting the Power of the Local*. The Guilford Press. pp. 137–166.
- Swyngedouw, E. 2000. Authoritarian governance, power, and the politics of rescaling, *Environment and Planning D: Society and Space*, 18: 63–76.
- Swyngedouw, E. 2004. Globalisation or „Glocalisation“? Networks, Territories and Rescaling, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol.17, No 1, 25–48
- Taylor, P. 2003. The State as Container: Territoriality in the Modern VWorld-System. In: Brenner, N., Jessop, B., Jones, M. and MacLeod, M. (eds) 2003. *State /Space: A reader*. Blackwell Publishers, pp. 101–114.
- Teune, H. (1992). *Multiple group loyalties and the security of political communities*. In Mlinar, Zdravko (ed.). *Globalization and territorial identities*. Aldershot: Avebury, 105–114.
- Vujošević, M. et al. 2010. *Postsocijalistička tranzicija u Srbiji i teritorijalni capital, stanje, neki budući izgledi i predvidivi scenariji*. Beograd: IAUS.
- Vujović, S. 2012. Lokalni, glokalni, preduzetnički i socioekološki aspekti savremenog grada, *Sociologija*, Vol.LIV, No.1: 105–122.
- Vuković, D. 2013. Interests, Networks and Institutions: Socio-legal Analysis of Recent Welfare Legislation in Serbia, *Sociologija*, Vol. LV, No1: 25–46.
- Weber, M. 1946. *Essays from Max Weber*. London: Routledge & Kegan Paul (navedeno prema Brenner 2004)